

Fénelon kao govornik — umjetnik.*

Dr. fra Juraj Božičković:

(Mgr. Fénelon considéré comme orateur théorique et pratique).

Résumé. — Fénelon examiné dans ses »Dialogues sur l' éloquence« manifeste un grand esprit de l' orateur théorique. Ses principes rhétoriques sont, sans doute, droits et justes de telle sorte, qu' ils se ne rencontrent pas, d' après la vue de Blair, dans un critique moderne. Si les orateurs français les ont suivis après sa mort, nous sommes d' avis, que le fleuraïsson de l' éloquence française à l' époque de Louis XIV. ne serait pas si brusquement épanoui. Fénelon n' a pas beaucoup laissé des sermons écrits, parce qu' il était occupé par des autres affaires. Cependant, on peut dire, que le discours prononcé au sacre de l' électeur de Cologne en 1707, c' est vraiment un chef-d' oeuvre de l' art chrétien rhétorique. Aussi il a bien fait le sermon pour la fête de l' Epiphanie. Le panégyrique pour l' Assomption de la Sainte Vierge on peut être mis en rapport avec ces deux de Bourdalou qui traitent le même sujet. Il me semble, que Massillon est mieux réussi dans le panégyrique pour la fête de S. Bernard de celui-ci de Bossuet et de Fénelon. Bossuet, sans doute, est supérieur de Fénelon dans le panégyrique sur S. Thérèse. Le sermon de Fénelon pour la fête d' un martyr est vraiment plus approfondi de celui-ci de Massillon. Son sermon pour la profession religieuse d' une nouvelle convertie a un ton apologétique et en même temps il est très bien développé. L' entretien sur la prière est parfaitement fait. Les autres deux entretiens sur les caractères de la véritable et solide piété et sur les avantages et les devoirs de vie religieuse méritent une attention spéciale et une réflexion mûre.

La caractéristique distinctive de la rhétorique de Fénelon est l' éloquence de la tendresse, qui mene à la paix de l' esprit.

U V O D.

U zlatno doba preporoda crkvenog govorništva u Francuskoj, kada su na obzorju sjali slavni govornici: Bossuet, Bourdaloue, Massillon i Fléchier, ukaza se među njima Fénelon, kao zvijezda prethodnica. Svojim svijetlom i uputama htio je sačuvati crkveno govorništvo u toku preporodnog cvata od pada i poništenja. Kao

* Predavano na franj. teologiji u Makarskoj god. 1931.

što su nekoć zdrava govornička načela Aristotelova¹ išla zatim da u slavnoj Heladi sačuvaju nenadkriljive govorničke vrednote velikog Perikla i Demostena protiv sofistâ, a Ciceronova² i Quintilianova³ protiv rimskih deklamatorâ, tako su i ova Fénelonova težila, da u francuskom preporodu crkvenog govorništva uzdrže pravi smjer još savršenijeg razvoja, romantičnijeg procvata i slavnijeg napretka protiv pironističkih i sensističkih filozofâ, koji su poremetili cvat francuskog crkvenog govorništva.

Budući da se u našoj državi budi novi preporod crkvenog govorništva po raznim bogoslovskim učilištima, a lično me zapala zadaća, da ga uz sv. Pismo predajem na našem učilištu, odlučio sam napisati jednu znanstveno-kritičnu radnju u dva dijela. U prvomu ćemo promatrati Fénelona, kao teorijskog govornika-umjetnika; u drugom kao praktičnog govornika. U zaključku ćemo pokazati karakteristiku njegova govorništva.

1. Fénelon kao teorijski govornik-umjetnik.

Fénelon je napisao »Dialogues sur l'éloquence«⁴ za mladih svojih danâ, a tek su štampani poslije njegove smrti.⁵ U svoje doba on predloži francuskoj akademiji neumrlih, da izda retoriku na osnovi najljepših pravilâ Aristotela, Cicerona, Quintiliana, Luciena i Longina, pače s istim njihovim tekstovima. Ovi bi pravili poglavite urese te retorike, pače pružali bi najljepše uzorke govorništva. »Ne uzimajući, piše on,⁶ nego najčistiji cvijet starine, napravilo bi se kratko, izabrano i korisno djelo.« Retorika je nauka o lijepom govoru. Njezina je zadaća poučavati ljude i učiniti ih boljima. Govornik ovu svrhu ne može polučiti, ako nije bezinteresan. »Ja hoću sebe, veli Fénelon,⁷ solidno poučiti, ne samo za svoje potrebe, nego za one drugoga, jer me moje zvanje veže da propovijedam.« U propovijedanju ne smije propovjednik tražiti svoga interesa, svoje

¹ Aristoteles, Rhetorica. Ex recensione I. Bekkeri. Edidit Academia Regia Borussica. Berolini 1831. Vol. II., 1354—1420.

² Ciceronis Oratorum T. I. II. III. Bassani 1780.; De oratore libri tres. Lipsiae 1876. P. I. Vol. I., str. 1—198; Brutus, str. 199—278. Orator, str. 279—328.

³ Quintilien-Gédoyn, De l'institution de l'orateur. Lyon 1812. T. I., str. 158 s.

⁴ Oeuvres de Fénelon. Paris 1854. T. IV., str. 613—672; T. II., str. 673—686.

⁵ Largent A., Fénelon u Dictionnaire de théologie catholique. Paris 1913. T. V., col. 2165.

⁶ Oeuvres de Fénelon. Paris 1854. T. VIII. Histoire de Fénelon. L. VIII, str. 351.

⁷—¹⁷ Oeuvres de Fénelon. Paris 1854. T. IV. str. 614, 630, 635, 640, 641, 643, 644, 648, 651, 653.

slave i obogaćenja. Ne smije nastojati da se dopadne laskanjem; a još manje smije laskati, da drugoga uvjeri. Ako su to tražili poganski govornici, ima im se upisati u pogrešku. To se ne dolikuje propovjednicima riječi Božje u sv. evanđelju. Govornik u propovijedi ne smije vrijedati; zabavljati slušatelje igrama riječi. Njegova je svrha ispravljati ljude, popravljati njihovo vladanje, upućivati ih na savjesno vršenje vjerskih i građanskih dužnosti. Sokrat se kod Platona ovako izražuje o govorništvu. Ono je umjetnost, »koja uči ljude da čine nešto, što im je korisno i što ih čini boljima.«⁸ Govornik, koji se ne drži ovih pravilâ naliči Gorgiji, koji je nastojao da se pokaže rječitim. Uzbudivati u slušateljima znatiželjnost, probudivati udivljenje, naprosto govornički je nedostatak. Platon donosi Sokratov razgovor sa Fedrom, u kojem dokazuje, da je velika pogreška govornikâ, koji traže, kako će umjetno drugoga uvjeriti, prije nego su sami naučili zdrava načela, po kojima se uvjerava ljude. Zato pravi govornik ima duboko poznavati zakone, narodne običaje, ćud nacije, vladanje, uzgoj, prerasude i interese, koji u svijetu vladaju; povijest objave i kršćanske religije. Njegov duh treba da je pun istinâ, e da može lijepo o njima raspravljati, njih dokazivati, slušatelje za njih zagrijati i oduševiti. Zato kaže:⁹ »Govornik mora imati suptilnost dialektikâ, znanost filozofâ, dikciju nablizu pjesničku, glas i kretnje najvećih predstavljačâ.« Mlad govornik neka se često vježba, a najviše neka se bavi dobrim knjigama, koje raspravljaju o govorništvu. Ozbiljno i dugo proučavanje sv. Pisma, sv. otacâ, velikih pisacâ i govornikâ pripraviti će ga vrijednim crkvenim govornikom.

Sada nastaje drugo pitanje: kako će govornik postignuti svoj cilj? On treba da temeljito obradi svoj predmet, o kojemu će govoriti. Obradbe nema bez dokazivanja istine. Dokazivanje može slijediti na više načina. Ono ne smije biti suho, golo i bez života kao u filozofa. Metoda govorničkog dokazivanja zahtijeva, da ono bude živo, slikovito, osjetno i zorno. Ljepota i snaga u njemu treba da odsijeva. Filozof osvjedočava; govornik osvjedočava i uvjerava. Filozof dokazuje; govornik pored toga uzbuđuje u nama ćuvstva, da ljubimo istinu, koju on dokazuje. Treba li rastaviti filozofiju od govorništva? Fénelon misli da nê, jer govornik ne može drugoga uvjeriti bez znanosti i mudrosti. Znanost i mudrost usposobljuju govornika, da uvjeri ljude i učini, da im u srce ude krepost. Zato ih ima nastojati zagrijati, pokrenuti i ganuti, jer »govorništvo se sastoji ne samo u dokazivanju, nego i u umjetnosti podražiti strasti. Da se podraže, treba govoriti slikovito; tako se ćitavo govorništvo svodi na dokazivanje, slikanje i ganjivanje.«¹⁰

Što znači slikanje ili bolje rekavši slikovito govorenje? Da se stvari ne smiju samo opisati, nego ih treba predoćiti s okolnostima tako živo i tako osjetno, da si slušalac umišlja da ih vidi. Lik govornikov u slikovitom govorenju ima pred slušateljima išćeznuti, da ne

vide više njega, nego ono, što on hoće da gledaju; da ne čuju nego ono, što on govori. To je eto, snaga imitacije i slikovitog govora. Ipak se slikoviti govor razlikuje od pjesničkoga. Pjesnički je »živa finkcija koja slika prirodu«¹¹; prvi je nasuprot realan i umjeren prikaz, koji ima oslon u prirodi. Bez slikovitog se govora ne može ugrijati mašta slušatelja, niti u njima uzbuditi strasti. »Prost izvještaj, piše Fénelon¹² ne može pokrenuti. Treba ne samo poučiti slušatelje o činjenicama, nego ih također učiniti osjetnima, da i njihova čutila imaju savršenu predodžbu, kako će se moći ganuti s onim što se događa.« Zanos u pjesnikâ ima biti veći, nego u govornikâ. Pjesnici su uzvišeniji, življi i smjeliji u svojim izrazima. Govornička je dikcija nablizu pjesničkoj. Ona graniči s pjesničkom; ima pokrenuti slušatelja. Evo primjera, Ciceron donosi da se isti neprijatelji Grakovi ne mogoše uzdržati od plača, kada izreče ove riječi: »Kuku lele! Kamo da idem? Koje mi zaklonište preostaje? Zar Kapitol? On je natopljen krvlju mojega brata. Zar moja kuća? U njoj bih vidio nesretnu majku, gdje se topi u suzama i umire od žalosti.«¹³ Govornik dakle ne smije govoriti hladno, suho, ožeto i golo, bez pathosa. Kada bi tako govorio, u slušateljima bi se krv mrzla, dok bi se on topio u znoju. Govornik ima oživjeti svoje riječi; dati im prirodnu snagu, živahnost, odraz srca i duše; izražaj tuge i žalosti, veselja i radosti; udivljenja i začuđenja, jakosti i ustrpljenja; srdžbe i mržnje, očaja i nade, ljubavi i odurnosti; prijekora i kazne, osude i pomilovanja; opraštanja i kajanja, nagrade i plaće; jala i pečala, smionosti i srčanosti; straha i užasa, smrti i života, osjećaja i bezosjećajnosti; nježnosti i tvrdine, blagosti i oštine; sumnje i iskrenosti, osude i žalbe.

Nastup govornikov ima biti čedan, prijatan, mio i drag. Uvod kratak, jasan, očevidan i odmjeren. Glas prigiban: ispočetka tiši, postepeno rastući i padajući poput slatkog romona žica. Tonovi imaju rasti i padati prema predmetu, koga valja izraziti. Artikulacija glasova ima se fiziologijski s morfologjom suglasnika i samoglasnika vidno opažati. Ritam riječi ima teći skladno poput skladnog zvuka zvona, koji se jednako razliježe i gubi u daljini. Govornička ekspresija ima biti jasna, puna, slatka i ugodna. Veliki je govornički nedostatak brzanje, recitiranje bez prigiba glasa i deklamacija. Gdje kad glas mora imati sporiju i ozbiljniju mjeru vremena, a gdje kad kraću, odrešitiju i snažniju, da se nešto izrazi živo i usrdno. Skladna izmjena u ovom pogledu daje glasu govornika dražesnu boju.

Glas govornikov ima pratiti kretnja tijela, koja ima biti umjerenija nego što je bila kod Rimljanâ, Grkâ i istočnih naroda, osobito Hebrejacâ. Istočni govornik da izrazi jaču žestinu i snagu u govoru, služio bi se simboličkim činima: posipanjem glave pepelom, razdiranjem odijela, oblačenjem u kostrijet itd. Grčki i rimski govornici, kako se vidi kod Cicerona i Quintiliana,¹⁴ tukli su nogom o tlo, a rukom po čelu. Ciceron predstavlja govornika, koji se

naginje na stranu onoga, koga brani i koji razdire svoje haljine, da pokaže sucima, kakove je rane zadobio u službi republike. Ovo je žestoka mimika, koja može nadoći u izvanrednim slučajevima. Kretanja ne smije biti neprekidna, nego se ima slagati s tonom riječi. U držanju usana, glave, očiju, ušiju, lica, vrata, ramena, tijela, ruku i nogu ima odšijevati razmjer kretanja, sklad, izražaj duše i čednost. U govorniku ima govoriti sva unutrašnjost i sva vanjština. Simpatički izraz lica treba mijenjati pri riječima, koje vabe razna ganuća u slušateljima. Svaka žilica treba u govorniku da trepti i govori oponašanjem. U ovom pogledu glavnu ulogu igraju oči, koje su najživlji odraz govornikove duše. »Trebalo čutjeti strast, da se ona dobro naslika. Umjetnost, ma koliko velika bila, zapaža Fénelon,¹⁵ ne govori nikada kao prava strast. Tako ćete vi ostati vazda veoma nesavršen govornik, ako niste proniknut čuvstvima, koje hoćete slikovito izraziti i drugima udahnuti.«

Govornik ne smije ponavljati više riječi, dok ne pronade niti u govoru. To je veoma neugodno. To naliči učeniku, koji je slabo naučio lekciju.

Fénelon nije ni zato da govornik govori svoj govor na p a m e t kao pjesmu. Takovom će govoru nedostajati snage, života i punine. Ne će govoriti iz srca, niti će moći ganuti ni sasvim uvjeriti. Ne će steći slobode, niti pravilnih kretanja. Kako onda da se vlada govornik, kada je napisao svoj govor? Treba da o njemu mnogo razmišlja, sadržaj dobro da uredi u pameti i zapamti sve glavne tačke. Na taj se način ne će pomesti. Govorit će snažno, sa redom i obilnošću. Ne će biti deklamator, nego govornik. Iz njega će teći riječi kao voda iz izvora. Izrazi će biti živahni i puni pokretnosti. Žar, koj ga oživljuje, zahvatit će slušatelje i razgrijet će ih plamom zanosa, ushita i oduševljenja. Dionizije Halikarnaški zapaža Isokratu, da bi bilo bolje da je čitao sastav nego što ga je izrekao naizust.¹⁶ Govornik ima da govori svoj govor, a nipošto da recitira ili deklamira. Zar je Demosten ili Ciceron doslovce izrekao svoje govore, kako ih je napisao? Nikada govornik ne će govoriti snažno, zanosno, uzvišeno i naravno, ako bude svoj govor naučio na pamet i deklamirao.

Meditacija mora biti govorniku glavna priprava, kako će izreći napisani govor.¹⁷

Stari govornici kao Isokrat i drugi nijesu običavali dijeliti govora. Razdioba govora moderna je tečevina, koja dolazi od skolastika.¹⁸ U govoru ne smiju biti dva ili više govora. Ako i ima u njemu razdiobâ, one ne smiju dokidati njegove cjeline. Razdioba ima ići za tim da se iz govora uklone kojekakva ponavljanja. Razdioba ima još i tome služiti da pregled govora bude očividniji

¹⁵ Sr. govore sv. Bonaventure. Opera. T. IX. (Ad Claras Aquas 1901). Ars concionandi, str. 8—21; 23—731.

i da ga slušatelji mogu lakše slijediti. Razdiobe ne smije govornik previše u govoru isticati, nego rade neka ostanu uvijene i kao da naravno teku iz samog govora. Govor ima neprestano postepeno rasti, dok ne postigne vrhunac savršenosti u zaključku.

Da li se ima rabiti refrain u govoru? Fénelon je protivna mišljenja, jer to vodi kićenom i dražesnom govorništvu, koje se opaža kod Isokrata.¹⁹ Govorništvo mora biti muževno i ozbiljno, a ne previše meko i nježno. Aristotel kaže o Isokratu da je govorništvo prenio i pretvorio u zabavu i hvastanje.²⁰ Pravo govorništvo nema napuhanosti, ni nadutosti. Ono isključuje hvastanje i hvalu; ravna se i stoji u omjeru prema predmetu, o kojemu se radi i prema osobama, koje se poučava. Ono nije veliko ni uzvišeno, osim kada treba da to bude i kada se to zahtijeva.

U crkvenom govorništvu igra glavnu ulogu pouka, koja se crpi iz sv. Pisma, predaje, sv. Otaca, liturgije i povijesti. Treba nada sve poznavati sv. Pismo. Govornička metoda pouke, solidnost dokazivanja, patetičko pokrenuće, koje dira i pokreće srce, to su prava svojstva crkvenog govorništva. U njemu treba spojiti apostolsku jednostavnost s evandeoskom uzvišenošću. Sv. Pismo, glavni izvor crkvenog govorništva, nadilazi sve druge knjige »priprostošću, živalnošću i veličinom.«²¹ Govore treba sastavljati polagano, da se napišu prema govorničkim pravilima. Bolje ih je imati manje, samo da su savršeno izrađeni. Crkvenj su govori raznovrsni. U panegiricima ima govornik biti poučan. Samo nekoga uzveličati, to ne ide.²²

Ovo bi bio realni teorijski prikaz Fénelon-ovih nazorâ o crkvenom govorništvu uopće. Ukazuju nam se veoma korisnima, ispravnima i zdravima.

2. Fénelon kao praktični crkveni govornik-umjetnik.

Premda je mnogo propovijedao, ipak nije mnogo ostavio napisanih govora. U ovom drugom dijelu radnje mi ćemo ih ukratko analizirati i kritizirati.

1. — Najljepši i najsavršeniji njegov govor jest bez dvojbe onaj, što ga je izrekao prigodom posvećenja za kölnskog biskupa vojvode Josipa Klementa Bavarskoga, koji se rodio 5. XII. 1671., a umro 12. XI. 1723. On je vrlo cijenio i mnogo uvažavao Fénelona, pak je vruće želio, da ga on lično posveti za biskupa. U tu svrhu dođe u Lille, gdje je izrekao ovaj s v e č a n i g o v o r u kolegijalnoj crkvi sv. Petra 1. svibnja 1707., u prisutnosti njegova brata Maksimilijana Emanuela Bavarskoga, njemačkog elektora.

¹⁹ Oeuvres de Fénelon, Paris 1854. T. IV., str. 657.

²⁰ N. dj. 658.

²¹ N. dj. 668; T. II., str. 675.

²² N. dj. T. II., str. 686.

Fénelon ističe u uvodu najsvječanijim načinom, što je počašćen da posveti za kölnskog biskupa člana kraljevske kuće, koja u Njemačkoj vlada blizu 400 godina; koja se razgranala u Švedskoj, a ima velike veze s kraljevskim kućama u Francuskoj i Austriji. Prisutnost Maksimilijana Emanuela njegova brata uvećavala je ovu svećnost.

Ulaže zatim svu svoju umnu sposobnost, znanje i govorničku vještinu, da mladomu biskupu kao državnom izborniku i crkvenom knezu stavi pred oči, kako se ima vladati kao državnik prema katoličkoj crkvi, a kako ima kao biskup upravljati sa svojom nadbiskupijom. Crkva je vidljivo društvo. Svevišnji je štiti. Ona će trajati do konca svijeta: »Crkva sama ostaje besmrtnom, uza sve oluje izvana i sablazni iznutra. Da pobjedi, ona ne čini drugo nego trpi; i ona nema drugog oružja nego križ svoga zaručnika.«²³ Svjetovni knezovi njoj imaju služiti. Čega treba crkva na zemlji? »Ona ne treba nego milosti svoga zaručnika, da mu porodi izabrane; njezina krv sjeme je, koje ih množi.«²⁴ Nevidljiva ruka dosta je, da je drži. Nužna joj je samo vjera. Njom pobjedi svijet. Najslavnije je za jednog kneza, da je »nazvan sin crkve.«²⁵ »Knezovi, postavši djeca crkve, nijesu postali njezini gospodari: oni joj imaju služiti, a ne s njom zagospodovati; poljubiti prah sa njezinih nogu, a ne nametnuti joj jaram.«²⁶ Radi li se o građanskom i političkom poretku, crkva ne će niti želi uzdrmati zemaljska kraljevstva. Držeći u rukama ključeve nebeskog carstva, zemaljska ne dira, nego ih upravlja i vodi k nebu. Ona uči svoju djecu da slušaju zakonitu građansku vlast, njoj se pokoravaju. Prednjači im svojim primjerom neprestano kako se ima podvrgavati. Pače da se uzdrži zakonita vlast, spremna je i svoju krv liti. Za nju bi ovo bilo drugo mučeništvo. »Knezovi, ona vas ljubi; ona moli za vas dan i noć; vi nemate zajamčenije izvorne pomoći do li njezine vjernosti. Osim toga što ona privlači nebeske blagoslove na vaše osobe i na vaše narode, ona udahnuje vašim narodima prokušanu ljubav prema vašim osobama, koje su slike Božje na zemlji.«²⁷

Ako li knezovi darivaju crkvu dragocjenim i veličanstvenim darovima, ona se time ne odriče križa svoga zaručnika. Ona tim resi kuće Božje, čedno uzdržaje svoje službenike i hrani siromahe. Ona ne traži blaga, nego spas ljudi; ne prima njihovih prolaznih darova, nego da im dađe u zamjenu vječna dobra. Sva je zemaljska dobra spremna ostaviti i pregoriti samo da sačuva evandeosku slobodu: »Kako pastiri imaju dati narodima primjer najsvršenije pokornosti i nepokolebive vjernosti knezovima u vremenitim stvarima, tako i knezovi, ako hoće biti kršćani, imaju dati narodima, kada ustreba, izgled najponiznije poučljivosti i najtačnije poslušnosti naprama pastirima u svim duhovnim poslovima.«²⁸ O, knezovi, neka vas ne zavara spomen, da ste ljudi! Sjetite se, da Bog sve

²³⁻³² Oeuvres de Fénelon. Paris 1854. T. IV., str. 5, 7, 8, 9, 11, 18, 23.

može nad vama, a vi da ništa ne možete protiv njega! Tko smućuje crkvu u svojoj službi, taj udara Previšnjega u onomu, što mu je najdraže, a to je njegova zaručnica — crkva. Zato knezovi ne smiju ništa učiniti protiv crkve, osobito u duhovnim stvarima. Na njih spadaju dvije stvari: uzdržati crkvu u potpunoj slobodi protiv svih izvanjskih i unutrašnjih neprijatelja. Ona ima vlast da sama sebe vodi i upravlja: »Biskup, koji drži evanđelje Božje u svojim rukama, može biti ubijen, ali ne može biti svladan.«²⁹

Vaš djed, mudri Maksimiljan bio je takav kršćanski knez i izbornik. Takav neka bude i njegov unuk Josip-Klement.

S ovijem Fenelom završuje prvi dio svoga govora. U drugomu promatra, kako knezovi, koji postaju pastirima, mogu biti crkvi veoma korisni.

Biskupa ima resiti: 1° poniznost. Hrist je služio svima i postao je svima podložan. Crkveni knez ne smije nikada zaboraviti poniznosti pastira. Ona treba da bude njegov ures i dostojanstvo. 2° ustrpljivost u službi. Kao liječnik treba da vida duhovne bolesti svojega stada. U tom poslu ima se ukazati pravim pastirrom, koji je blag i strog, koji prijeti i sokoli, koji se nada i boji, koji popravlja i tješi: »O, pastiri..., budite oci, to nije dosta; budite majke: radajte u boli; trpite iznova boli rađanja, kada se zahtijeva da Isus-Hrist bude u nečijemu srcu.«³⁰ 3^e molitva: »Moliti bez prestanka za ljubavlju i ljubiti Boga, to je život apostolata.«³¹ On želi, da Josip-Klement postane novim sv. Brunom, koji je bio brat Otona I. cara. On želi da bude revan pastir, koji će hraniti siromahe, poučavati neuke, bogate ponizivati, zloporabe reformirati, zapt uspostaviti, crkvu uzdržati i tješiti: »Neka ovaj veliki dan ravna sve ostale dane vašega života do onoga vaše smrti.«³²

Ovaj svečani prigodni govor napisan je sjajno, umjetnički i učeno prema svim retoričkim pravilima. On je najsavršeniji govor Fénelonov. Velebnost zamisli, savršenost obradbe, ugladenost stila, finoća osjećaja, ljupkost riječi, snaga govora, jakost dokaza, slikovitost ganuća, i savršena izvedba čine od govora, da je remek-djelo kršćanske umjetne rječitosti. Audisio³³ se o njemu izražuje, da ima maštu Homerovu, žestinu Demostenovu, genijalnost i veličanstvo Zlatoustoga, jer u svemu odaje savršenost govorništva i ukusa. S. Gatti³⁴ kaže, da je ovaj Fénelonov govor iznad svake hvale. Kard. Maury³⁵ piše: »Prvi dio govora... napisan je sa snagom i uzdignućem Bossueta; drugi predstavlja neku osjetnost, koja je vlastita Fénelonu.«

³³ Audisio G., *Lezioni di eloquenza sacra*. Napoli 1856. Vol. II., str. 117.

³⁴ Gatti S., *Lezioni di eloquenza sacra*. Napoli 1853, str. 166.

³⁵ Bausset, *Histoire de Fénelon*. Paris 1854. T. VIII. L. IV., str. 54.

2. — Drugi je govor Fénelonov na svetkovinu Bogojavljenja, koga je izrekao u crkvi izvanjskih misijâ, 6/l. 1685, u prisutnosti poslanikâ iz Siama. Audisio³⁶ i Gatti³⁷ smatraju ga u veličini jednakim s prvim. No nama se čini, da u snagi, izmjerivosti i obradbi nešto zaostaje za prvim.

U uvodu ističe veliki zanos za proširenjem vjere osobito među neznabošcima. Zvijezda Hrist ukazuje se sada na istoku, da privede istočne narode na vjeru, koju su nekoć kraljevi od istoka ispovjediili: »O, crkvo! o, Jerusaleme! veseli se, kliči od veselja.«³⁸ Istok je postao neplodan, a sada je počeo radati sinove vjere Hristove.

Zanosnim riječima opisuje u prvom dijelu plodnost i razvoj kršćanstva na zemaljskomu krugu, osobito sada u Americi, Indijama i Japanu. Kori Japan, što progoni vjerovjesnike. Proširenje vjere sada na istoku tješi crkvu, množi, popravlja njezine gubitke na zapadu, ispunja Hristova obećanja. U drugom žali otpad Engleske, Holandije, Njemačke, Danske i Švedske od crkve. Navodi da je uzrokom bila oholost. Sjever je još tmuran. U njemu vlada: isprazna i neumjerena mudrost. »Oho! i razuzdana znatiželjnost uzdiže duhove. Sjever ne prestaje iznova radati monstrume za blude.«³⁹ Zaključuje: »Gorljive duše, sačuvajte vjeru, koja je blizu da nam uteče.«⁴⁰

3. — Treći govor Fénelonov radi o uznešenju bl. djevice Marije na nebo. U uvodu opisuje njezin trijumf, s kojim je svršila svoj čisti i lijepi život. *Dio I.* Primjer njezina života rastavlja nas od svijeta, da nas pripravi sveto umrijet: »Bog odcijepljuje od svijeta duše, kojih svijet nije dostojan, i on ih čuva za se.« »U tom se poniznom i povučenom životu Marija ujedinjuje s Bogom sve više i više gorljivošću svoje molitve.«⁴¹ Koliko li nije prošla žalosnih i tužnih ljetâ lišena svoga ljubljenog sinka, siromašna, izložena tolikim progonstvima! Fénelon zastupa manje vjerojatnu predaju, da je prečista Dijeva umrla u Efezu.⁴² »Takav bješe život svete Djevice; takova bješe njezina priprava za smrt.« Sve je služilo, da bude rastavljena od svijeta: siromaštvo, rad, zabitost, samoodricanje i žalost. *Dio II.* Primjer njezina života uči nas gledati smrt kao početak blaženog ujedinjenja s Isusom-Hristom. Nevolje ovoga života potiču nas, da uzdišemo gorljivo za blaženstvom drugoga. Bl. Djeвица u tomu nam služi kao uzor. Mariji nije trebala pokora. Smrt je okrunila njezine vrline.⁴³

Ovaj govor Fénelonov bez dvojbe može stati uz bok onih dvaju Bourdalouevih⁴⁴ o uznešenju bl. Djevice.

4. — Četvrti je panegirik za svetkovinu sv. Bernarda, u kojemu majstorski crta njegov samotni i apostolski život u dva dijela.

³⁶ Audisio, n. dj., str. 119.

³⁷ Gatti, n. dr., str. 166.

³⁸⁻⁴³ Oeuvres de Fénelon. Paris 1854. T. IV. str. 27, 40, 41, 43, 46, 54.

⁴⁴ Oeuvres de Bourdaloue. Paris 1845. T. I, 1316—1354.

Fénelon ga prisposoblja sa sv. Ivanom Krstiteljem, Massillon⁴⁵ sa Samuelom svojega doba. Panegirik Massillonov je savršeniji, učenijski i potpuniji od Fénelonova i Bossuetova,⁴⁶ u koliko je dublje i svestranije proučio i ocrtao portret sv. Bernarda, kao savršenog redovnika, apostolskog muža i nesvladiva učitelja. Crteži, potezi, kolorit značaja, boje slike Bernardove ostavljaju na čitatelja neopisivi trag udivljenja i začuđenja, nedostižljive govorničke umjetnosti i učenosti. Bossuet nasuprot promatra Bernardov privatni i apostolski život u naučavanju križa.

5. — Bez ikakve dvojbe Fénelonov panegirik u čast sv. Tereze dosta je dobro napisan. Lik njezin obrađuje govornički, kako je umrla samoj sebi samozatajom i skupljenošću, da se velikodušno žrtvuje Bogu u radu. Vatra božanske ljubavi izvana rasvijetljuje, žari i oživljuje njezinu dušu, iznutra izjeda i troši svaku privrženost k zemlji: »Ona samo ljublaše, ona se divljaše u muku: ona bijaše uzdignuta, reče, i kao izvan sebe.«⁴⁷ Do vrhunca ove savršenosti Bog je vodio njezinu dušu osamnaest godina kroz nutarnje kušnje, suhoće i nemile borbe dok je pročišćenu i prokušanu nije uzdigao na najviši stupanj kontemplacije i sebi djevičanski zaručio. Prožeta ovim duhom izvela je velika djela i obnovila svoj red. Poredi li se ovaj panegirik sa Bossuet-ovim,⁴⁸ zapažamo, da ga je on savršenije, svestranije, jače obradio od Fénelona. Bossuet je jači u koncepciji i življi u ekspresiji. Projektira zorno kao u filmu njezin život u ufanju, u želji za nebom preko ljubavi za trpnjama.

6. — U svečanom govoru u čast jednog mučenika iz katakombâ obrađuje njegovu vjeru i čašćenje njegovih relikvijâ. Analizira povijest progonstva u prva tri stoljeća crkve: »Vi razumijete sada, moja braćo, zašto je Bog htio osnovati svoju crkvu na progonstvu. Po njemu je svaka ljudska sila zasramljena, istina potvrđena, a djeca Božja očišćena.«⁴⁹ Vidi se, da je proučavao mučeniška djela: »Oni se ne plaše umrijeti, nego se plaše, da im ne bi izmakla ma i jedna ljutita ili neustrpljiva riječ.«⁵⁰ Proučavao je i apologete prvih vjekovâ, osobito Tertulijana i sv. Ciprijana. Tjelesa sv. mučenika čista su i bez ljage: »Bez dvojbe Isusu Hristu se dopada pomiješati tako svoju žrtvu s onom svojih mučenikâ, koji nijesu s njim nego jedna te ista paljenica.«⁵¹ Pada nam na pamet panegirik Massillonov⁵² o jednom svetom mučeniku, kojemu je posvećena crkva. Usporedimo li njegovu obradbu s onom Fénelonovom, mislimo da je ova savršenija i učenija; ona preglednija u

⁴⁵ Oeuvres de Massillon. Besançon 1822. T. 9., str. 182—221.

⁴⁶ Oeuvres de Bossuet. Bar-Le-Duc 1862. T. 1, str. 619—631.

⁴⁷ Oeuvres de Fénelon. Paris 1854. T. IV., str. 73.

⁴⁸ Oeuvres de Bossuet. Bar-Le-Duc 1862. T. 1., str. 664—673.

^{49—51} Oeuvres de Fénelon. Paris. 1854. T. IV., str. 88, 90, 93, 96.

⁵² Oeuvres de Massillon. Besançon 1822. T. 9., str. 328—345.

koliko svoj predmet jednostavnije razvija. Svaki je kršćanin dužan zasnjeđočiti svoju vjeru ili krvlju ili željom, podvrgavajući se vjeri ili umrtvivanjem samoga sebe.

7. — Ne može se mimoći preko Fénelonova poučno-dogmat-skog govora izrečena prigodom zavjetovanja neke obraćenice, koja je bila protestantkinja. Motivira svoj govor riječima Ps. 64, 16, neka dođu svi pobožni, da upoznaju veliku milost, koju Bog učini ovoj obraćenici. Crkva ima nepogrešivu moć tumačiti sv. Pismo, a ne svaki pojedinac. Protestanti se varaju, kada protivno uče. Fénelon im dovikuje: »Duh Pisma, koji sâm može oživjeti, a koji je obećan samo tijelu Crkve, ostavio ih je, kada su je oni ostavili, te ih slovo ubija.«⁵³ Oni goje nasljednu mržnju na Crkvu i Rim. Korj ih, što ne priznaju euharistije. Kršćanstvo bez euharistije, samo je ime.⁵⁴ Zatim se obraća sestri-obraćenici: »Draga sestro, svrši što si započela. Pravilo, koje si zavjetovala, sredstvo ti je, da se dovineš evandeoske savršenosti. Samostan ti je utočište i zaklon. Moja draga, siromašna i razapeta sestro, ne drži ništa do ovoga na zemlji.«⁵⁵

Govor je izveden prema pravilima, koja je u teoriji razložio. Porast misli neprestano se razvija od početka do kraja. Ispočetka je stil jednostavan, po srijedi osrednji, na kraju cvjetan i kićen, pun miline i žara. U ovomu se Fénelon razlikuje od Segneri-ja, koji obično padne u drugom dijelu govora ili u zaglavku.

*

Pri koncu drugog dijela naše rasprave imamo istaknuti tri svečane homilije Fénelonove, od kojih je prva o molitvi obrađena najsavršenije idejno i govornički. U uvodu se čudi govornik, kako mogu kršćani ovo bitno sredstvo spasenja tako zanemarivati. Sv. Basilije je uza sav svoj duboki nauk i rad neprestano molio. Stavljajući izreku i razvija govor u tri dijela: Bez molitve se kršćanin ne može spasiti ni dostignuti zadnje svrhe. Bez molitve ne može ustrajati na putu spasenja i ostvarenja zadnjega cilja. Kakva treba da je molitva? Ponizna, pouzdana, puna ljubavi i ustrajna.⁵⁶ Govor je jako fino raspreden i analiziran u razmjerne dijelove. U njemu prevladava ton pouke, odsijeva očinska ozbiljnost, a bratska opomena nutka na neprestanu molitvu.

Analizirajući drugu homiliju o karakteristikci prave pobožnosti posvetili smo svu pomnju i pozornost, ne bismo li otkrili barem koji trag njegova kvietizma, no nijesmo ga mogli nigdje zapaziti. Pravu pobožnost ispituje na temelju raspoloženja, koje gojimo prema Bogu: »Želimo li trpjeti za Boga?«⁵⁷ Treba dobro zapamtiti: »Ipak se valja odreći svoje nebeske baštine, ako se ne primi ova vremenita baština trpnje i poniženja.«⁵⁸ Jesmo li raspoloženi umri-

⁵³—⁶⁸ Oeuvres de Fénelon. Paris 1854. T. IV., str. 102, 105, 112, 137, 142, 156, 158, 159, 164, 170, 174, 180.

jeti, da se združimo s Isusom Hristom? »Nada, da vidimo Isusa Hrista, govori Fénelon,⁵⁹ taj predmet tako ljubezan i tako utješan mora nas bez dvojbe umiriti pred vidom ovog drugog predmeta tako strahotna naravi.« Da li se mi bavimo s Bogom? Da li je naša duša vesela, kada moli ili razmišlja religiozne istine? »Naprama tomu što smo revniji u molitvi, to smo više uzdignuti u božanskoj ljubavi.« Suviše: »Kako mi nijesmo nigda prosti od grijeha, tako treba da čitav kršćanski život prolazi u pokori za naše pogreške i u zahvalnosti za dobročinstva Božja.«⁶⁰ Da li se mi predajemo posvema Bogu? Da li se sasvim izručujemo njegovoj providnosti? ili smo nepovjerljivi, plašljivi i nemirni u njegovomu vodstvu? Pravu pobožnost ispituje na temelju raspoloženja prema sebi: Nije li naša revnost autorizirana nerazboritost pod plaštem religiozne izlike? Ne vlada li u nama tjelesna razboritost? Da li je u nama samo čuvstvena pobožnost? Da li neuredno ljubimo sebe ili drugoga? Zatim je ispituje na temelju raspoloženja prema drugima: znamo li se poniziti, jer »temelj mira sa svim ljudima jest poniznost«; znamo li neprestano dobro činiti i junački drugoga podnositi Hrista radi. Poteškoće se svladavaju ustrpljivošću i poniznošću. »Završujem ovaj govor jednom od poglavitih istinâ, koje sam rastumačio ispočetka. Dâ, treba trpjeti, ne samo da se podvrgnemo Providnosti, da zadovoljimo za svoje pogreške, i da posvetimo sebe krepošću križa, nego i da uspiju djela Božja, kojima mi učestvujemo.«⁶¹

Ova je svečana homilija Fénelonova najvjerniji i najstvarniji portret njegove duhovnosti. U njoj nema ništa suvišna, ništa manjkava. Red, poredak, razdioba, namještaj dokaza, umjetna građa, ozbiljnost govorničkog postupka, genijalna zamisao, iscrpljiva izvedba, izvanredna bistrina misli, umjerena kićenost riječi, razmjer dijelova odavaju veliku umjetničku, stvaralašku dušu Fénelonovu u njegovom pastirskom i pedagogijskom radu osobito onoga momenta, kada je sa crkvenog ambona čitao vlastitu osudu svojega kvietizma. Ovom homilijom nadvisio je najsuptilniju zgradu svoje duhovnosti.

Zadnja svečana homilija, koju je Fénelon napisao, bavi se o prednostima i dužnostima religioznoga života. Podijeljena je u tri dijela. U uvodu pokazuje prolaznost svijeta:⁶² »Ovaj svijet tako isprazan i tako krk varav je, nezahvalan i pun izdajâ. O koliko je tvrdo njegovo služenje!« Svijet je suviše bijedan i nespojiv s pravim dobrima.⁶³ Tko će se posvetiti duhovnom životu valja da ostavi potpuno ovaj svijet; valja ga zaboraviti i biti od njega zaboravljen; valja ga neznati i biti od njega neznan, jer svijet nije dostojan duhovnih osobâ.⁶⁴ Slušam i sada tihi šapat riječi jednog pustinjaka, koji mi dopire do uha: »Ostavih sve, do knjige [t. j. sv. evanđelja], koja me je naučila sve ostaviti.«⁶⁵ Pravi duhovni život uči nas sve ostaviti. Tri savjeta evandeoska uče nas način i metodu, kako ćemo ostaviti svijet, sebe i svoju volju Hrista radi. Za svojevotno siromaštvo svijet nezna. Koliko li mukâ, skrbi, zavisti, ocrnjivanjâ,

uvredâ, parnicâ, svadâ, tvornih napadajâ, krivih svjedočanstvâ i kletvâ, upropaštenjâ i ubijstvâ ne prouzročuju zemaljska dobra? Ovoga je svega lišen onaj, koji se potpuno odrekao svijeta. Djevci i djevice žive neovisno od tijela. Poput čistih golubicâ lete na krilima božanske ljubavi;⁶⁶ uživaju slatki mir u srećnom odricanju sebe i slobodu sinovâ Božjih po svojevolumnom posluhu.⁶⁷ Osobe posvećene Bogu treba da se odreku svih znatiželjnosti, ispraznih prijateljstvâ, mrmljanjâ, nerazboritih odnošajâ i suvišnih riječi. Završuje homiliju ovim riječima: »Ljubav, jedina je svrha našeg stvorenja! O, ljubavi! dođi ti sama; ljubi, vladaj, živi; čistim svojim plamenima ispali čitavog čovjeka, da ne ostane nego ona za vječnost. Amen.«⁶⁸

S ovim smo završili analizu Fénelonovih govorâ i u više navratâ pokazali njegovu praktičnu estetsku vrijednost kao crkvenog govornika-umjetnika u poučnim, dogmatskim, moralnim, po-hvalnim i homilijskim govorima.

Zaključak.

Fénelon nije napisao priručnika crkvenog govorništva, nego samo svoja kritična razmatranja o zdravim načelima retorike. Mi ih cijenimo uvelike. Da su se njih držali francuski govornici XVII. i XVIII. stoljeća, uistinu njihovo govorništvo ne bi palo s vrhunca one visine, koje se bilo dovinulo za Ljudevita XIV. S našim se sudom slaže i M. Blair, profesor retorike i lijepe književnosti na universitetu u Edimburgu, kada piše o Fénelonovim razgovorima o govorništvo: »Nalazi se tako stvoren sud o njegovim razmatranjima o retorici i poeziji, koja su ujedno štampana s njegovim razgovorima o rječitosti: oba djela zaslužuju da budu mnogo čitana, kao djela, koja sadrže, prema mojemu mnijenju, najbolje pojmove o toj stvari. Nema ih kod drugog modernog kritika.«⁶⁹ Teoretski govornički principi Fénelonovi u sebi su ispravni, jer se osnivaju na zdravom razumu, iskustvu najvećih svjetskih govornikâ i pisacâ kao: Perikla, Demostena, Aristotela, Cicerona, Quintilijana i Longina.

Fénelon, istina, nije ostavio mnogo napisanih govora, jer ga je bio previše apsorbirao drugi rad. No pored svega toga on se može ubrajati među prvake-govornike svojega doba. Njegov prigodni govor za posvetbu kölnskog biskupa Josipa-Klementa Bavar-skoga jest bez dvojbe jedna rijetkost, pravi biser, alem-kamen u crkvenom govorništvo. U njemu se sjaji prvorazredna umjetnost. Može stati među prve govore Bossuet-a, Bourdaloue-a, Massillona:

⁶⁹ Blair M. — Soave F., *Lezioni di rettorica e belle lettere*. Venezia: 1819. T. I, str. 28—29.

i Fléchier-a. Fénelon je klasični teoretski i praktični crkveni govornik. Karakteristika njegova govorništva jest nježnost, koja se pretapa u pokoj, u mir. Bossuet je naprotiv govornik snage i muževne jakosti, Bourdaloue govornik razuma, Masillon govornik srca,⁷⁰ Fénelon govornik mira i pokoja. M. de Vauvenargues ovako crta osebujni karakter Fénelona: »Ako bi mogli pomiješati tako različite talente, možda bi željeli misliti kao Pascal, pisati kao Bossuet, govoriti kao Fénelon; no pošto razlika njihova stila dolazi iz razlike njihovih misli i iz njihova nazora o stvarima, sva trojica bi mnogo izgubila, ako bi htjeli prevesti misli jednoga izrazima drugoga. No čitajući ih ne želimo toga učiniti, pošto se svaki od njih izrazuje riječima, koje su najprikladnije karakteru njegovih osjećaja i njegovih pojmova. To je istinito obilježje genija.«⁷¹

⁷⁰ Audisio, n. dj. Vol. II., str. 91.

⁷¹ Bausset, Histoire de Fénelon. Paris 1854. L. IV., str. 56.